

Микола МИХАЙЛУЦА

Світло і тінь пастирського служіння православних місіонерів у “Трансністрії” (1941-1944 рр.)

Окреслено пастирську поведінку і пастирську службу православних місіонерів, які співпрацювали з Румунською православною місією в «Трансністрії» упродовж окупаційного періоду Другої світової війни.

Ключові слова: окупація, повсякдення, православний клір, Трансністрія, місіонерство.

Особливостям діяльності Румунської православної місії (далі – Місія), яка діяла в роки Другої світової війни на теренах поміж Дністром і Південним Бугом («Трансністрія»), нами неодноразово приділялася наукова увага¹. Активізація державно-конфесійних процесів у незалежній Україні, історіографічні прогалини й історична необізнаність сучасників визначили завдання чергової нашої історичної новели – показати процеси «повторної християнізації» окупованих територій, через «препарування» буденного життя місіонерів, як прибульців з Румунії, так і місцевих релігійних колаборантів, показати їх пастирську діяльність і поведінку, часом контрверсивне позиціонування щодо віруючого люду тощо.

Релігійна політика та її реалізація знаходилась у цілковитій залежності від поглядів на місіонерську сутність християнізації керівників Місії архимандрита – Юлія (Скрібана), митрополита Віссаріона (Пую), архимандрита Антіма (Ніки) та низки інших переважно об'єктивних обставин, що були спричинені воєнними діями й самим часом. Проте деякі позитивні зрушення за два з половиною роки у церковно-релігійному відродженні християнства (т.зв. «повторної рехристиянізації») у зазначеному краї відбулися. Населенням та місіонерами було відбудовано десятки православних храмів і молитовних будинків, відродилися християнські традиції хрещення, вінчання тощо, які поколіннями не підтримувалися через богоборчу політику більшовиків у 20-30-х передвоєнних роках. Християнська мораль, виховання дітей та молоді отримали новий поштовх, хоч і здійснювалися румунізаторськими методами й мали

пропагандистську спрямованість. Підтвердженням цього є десятки оповідей респондентів - мешканців сіл Вінницької, Миколаївської та Одеської областей, які в період окупації перебували в цій місцевості. Спогади інтерв'юйованих, безпосередніх очевидців подій, допомагають наблизитися до реконструкції подій минулого. В оповіданні М. Матвійчук простежується історичне порівняння політики радянської влади і румунських місіонерів, рефлексії населення на релігійну політику румунів: «Церква Святої Покрови (Покровська) у селі Гнилякове (тепер - с. Дачне) існує вже 254 роки. Церква була напівзруйнована після Жовтневої революції. Все, що було в церкві, знищили, а храм перетворили на клуб, потім на склад, у 1936 р. з церкви було скинуто дзвін... У 1942 р., коли були румуни, церкву відновили силами місцевих умільців. Усі чоловіки працювали на відбудові церкви. Місцеві художники відновили іконостас, малювали ікони... У 1942 р. церква стала працювати. В ній відбувалися богослужіння, в храмі служив місцевий священник отець Михаїл. Румуни і жителі села готувалися до релігійних свят (прибирали подвір'я, білили домівки)... Бідним людям і сиротам Церква допомагала хлібом. Румуни дуже строго відносились до навчання. Усіх дітей, які були переростки, і ті, що мали шкільний вік, посадили за парти, вчилися читати, писати. Урок починався з «Отче наш» на румунській мові...»². Про хрещення населення на окупованих землях румунськими місіонерами описується в сюжеті О.Панченко, яка поряд з констатацією того, що «сприйняття відродження православної віри серед населення було різним, і частіше ворожим», все ж визнає, що в роки війни було відбудовано в їхньому селі церкву Олександра Невського, яка діє й до сьогодні, а «священник, який прийшов разом з військами з Румунії, в перші дні зібрав маленьких дітей та охрестив їх»³.

Благодійні акції, які проводили румунські і місцеві священнослужителі, їхня добротність серед населення у вигляді «роздавання бідним і сиротам подавань на церкву й з панахид»⁴, поза сумніву, давали людям надію на виживання у жахливих умовах війни.

На фоні рехристиянізації за румунським зразком виокремлюється проблема священницьких кадрів, їх пастирське служіння, людські, моральні та християнські якості. Бажання повернутися до церковнослужіння (священника чи диякона) є цілком обґрунтованим не тільки з теологічних міркувань. Очевидно, в умовах скрути й злиднів сотні кліриків намагалися вижити шляхом поновлення у

духовному сані, який давав би надію на покращення життя. Недаремно архімандрит Антіму 1942 р. зазначав, що більшість із 285 зареєстрованих у «Трансністрії» священнослужителів «...були віднайдені і з великою турботою відібрані тут...»⁵ (рум.), тобто вони були місцевими. Бажали повернутися до пастирської діяльності здебільшого представники нижчого прошарку кліру: сільські священики та псаломщики. Призначення на «нове місце кормління» просив у архімандрита Юлія колишній псаломщик з Мостовського району Г. Коваленко у листі від 9 вересня 1942 р.⁶ У проханні, надісланому до Одеси 25 травня 1943 р. колишнім губернським секретарем і псаломщиком Іваном Яровим, окрім релігійних, простежуються й мотиви економічні. «Зараз учитель церковно-парафіяльної школи, без засобів до існування, - писала 68-річна людина, - прошу надати місце псаломщика у с. Катеринівці Голтського повіту»⁷. Бажання «послужити Церкві і Богу» у будь-якій парафії повіту висловив у своєму листі до митрополита Віссаріона колишній псаломщик, а в радянські часи автомеханік і шофер Байда Анатолій⁸. Судячи із резолюцій шефа Місії митрополита Віссаріона, у той же день доля цих людей була вирішена позитивно. У січні 1943 р. серед задіяних Місією 461 священика – 196 були місцевими, а з 253 псаломщиків лише 16 приїхали з Румунії⁹.

Керівництвом Місії систематично здійснювався контроль за моральним обличчям підпорядкованих священиків. Будь-який клірик, місіонер чи місцевий мав задовольняти вимоги, які було накреслено румунськими ієрархами: «Послужити гарну службу румунській церкві, яка однією з перших зробить свій внесок у акцію релігійного спасіння місцевого населення, дасть підтримку не тільки місцевому православ'ю, а й усьому Сходу»¹⁰.

Непристойна поведінка церковнослужителів жорстко критикувалася і каралася з боку керівництва Місії. Остання опиралася на думки релігійних громад, на рекомендації від єпархіальних протоієреїв та субпротоієреїв, характеристики чиновників префектур та примарій у глибинці провінції. Часто негідною поведінкою «славилися» відряджені до «Трансністрії» священики-румуні, які, очевидно через складні воєнні умови, вважали себе поза контролем будь-яких церковних органів. Такі горе-місіонери поводитися нахабно, безкультурно й безвідповідально, що провокувало конфліктні ситуації у відносинах з місцевим населенням. Наведемо показовий документ - доповідну записку претора району Криве Озеро до

префектури Голтського повіту за № 195 від 3 лютого 1942 р.¹¹ У ній чиновник попереджає префекта повіту про систематичні скарги сільського населення на румунського священика-місіонера о. Петра (Шкіюпу). З'ясовується, що «душ пастир», не маючи ніяких повноважень, скоїв злочин проти громади, відібравши у жителів села Романівка плиту, казан та інший кухарський інвентар. Окрім того, у скаргах примара с. Криве Озеро та інших односельчан, а також у рапорті старости земельної общини «Агрокультура» І. Чащука від імені її членів йшлося про стурбованість тим, що «священик не поважає святий храм, перетворивши Боже житло на сарай для курей, яких приносять йому в дар віруючі люди»¹² (укр.). До того ж цей румунський місіонер на очах у віруючих вчинив у церкві сварку з дияконом, не поділивши з ним зібрані у селі Мазуровка калачі (проскури), що викликало у людей одночасно і сміх, і сором за таких місіонерів.

Претор просив відповідним чином відреагувати на негідну поведінку, оскільки «із цього всього випливає, що така духовна діяльність святого отця суперечить моральним правилам і християнським сприйняттям, а також із великим призначенням, задля якого він був посланим сюди»¹³ (рум.).

Непоодинокі випадки негідної поведінки церковнослужителів викликали стурбованість у вищих архієреїв. Ті священики, які порушували норми пастирського життя, християнської етики та моралі й не відповідали вимогам місіонерства, позбавлялися права займатися священнодійством. Упродовж 1943 р. шеф Місії Віссаріон селекціонував її центральний (кафедральний), міський (22 одеські церкви) та зовнішній персонал і, виявивши невідповідність вимогам місіонерської справи, відправив назад до Румунії декількох священиків¹⁴.

Розглядаючи повсякденне життя простого священика сільської парафії та його оточення в «Трансністрії», зазначимо, що пастирська праця, за умови жертвовного принесення її на користь Церкві і вірним, була дуже насиченою і напруженою. Спочатку, ставши у нагоді Місії і виконуючи свій обов'язок, будь-який священик розпочинав роботу, спрямовану на співпрацю з церковним комітетом, пошук матеріальних і фінансових можливостей відновлення храму чи каплички. Водночас він мав неодмінно реалізовувати настанови й розпорядження вищих церковних інстанцій: субпротоіерейств, протоіерейств, єпископій, канцелярії Місії, вікаріату та

секретаріату митрополита. Проведення щоденних ранішніх і вечірніх богослужінь у храмі потребували особливих зусиль до підготовки й виголошення проповідей та звернень до парафіян. «Кожна служба, - акцентував журнал «Transnistriacreetina», - була прикрашена проповіддю. У зв'язку з різноманітністю служб священики щоразу радять і вчать народ, шукаючи способи, аби спрямувати його на шлях християнського життя. Священики використовують кожний випадок для того, щоб показати велич віри порівняно з невір'ям»¹⁵(рум.). Аналізуючи помісячні доповідні записки священиків, листування тощо, можемо простежити майже помісячно ту роботу, яку виконували священики у своїх парафіях. Для прикладу, священик с. Доманьовка протоієрей І. Сулковський у липні 1943 р. провів 6 повчань на євангельські теми, релігійні бесіди, читання акафіста тощо, а в серпні - 7 проповідей, піснеспівів за участю хору, бесіди та звернення до пастви на різні церковні теми: про Іоанна Предтечу, про Олександра Невського та інших святих Православної церкви¹⁶ (рум.).

Хрещення сотень маленьких дітей, вінчання великої кількості одружених пар, проведення заупокійних служб на могилах, у яких було поховано без християнських молитов тисячі померлих і замучених православних у часи сталінських репресій - було повсякденною практикою. Такі треби й богослужіння наприкінці 1941 р. відбувалися на могилах і кладовищах майже кожного населеного пункту. Там, де не було священиків, християнські обряди проводили відряджені місіонери разом з представниками місцевих релігійних громад. На весні 1942 р. православна Місія ухвалила рішення про впровадження метричних відомостей для запису (реєстрації) народжень, шлюбів та смертей у всіх приходях «Трансністрії»¹⁷. До інших обов'язків священників додавалися ще й щомісячні звіти до вищих церковних інстанцій про кількість здійснених хрещень, вінчань, погребінь тощо. Масштаби проведеної повсякденної копіткої роботи пастирів простежуються у десятках подібних документів. Ілюстративним є звіт о. Георгія Базилевського, який в Акмечетській парафії у серпні 1942 р. охрестив 26 осіб, обвінчав - дві пари і провів 6 обрядів погребіння, а у вересні - охрестив 17 осіб і обвінчав 4 пари. Загалом же за півроку ним було проведено 277 хрещень і 20 вінчань¹⁸. Здійснені заходи мали під собою і матеріальну підоснову, оскільки за проведені обряди священики отримували винагороду грішми чи продуктами. Частину

з отриманого віддавали на користь Місії, Червоного Хреста, решту – на утримання родини священика. Часом селяни вороже ставилися до священиків через те, що «ті, збираючи «дань» з них, різні харчі, завжди ходили з жандармерією»¹⁹.

До повсякденних пастирських обов'язків парафіяльних священиків додавалося ще й проведення інспектувань кожної сільської парафії щодо кількості мешканців, визначення їх віросповідання, чисельності кліру, національності, вінчаних та хрещених тощо. Такого роду циркуляр за № 4661 було надіслано першим вікарієм місії Антімом Нікою у серпні 1942 р. усім протоіерействам провінції без винятку²⁰. Цим документом священики запрошувалися негайно розпочати облік кожної слов'янської парафії, в якій проживало до 1 тис. родин і кожного молдавського або змішаного приходу, в якому мешкало біля 500 родин. Окрім того, вимагалось до 1 вересня скласти таблиці, вказавши інформацію про національний склад парафії (російська, румунська, змішана), прізвище й ім'я священика, псаломщика (дяка) та № наказу про його призначення. Необхідно було також направити до Місії таблицю по кожному району, вказуючи вільні парафії та їх національний склад. Симптоматично, що тут румунські релігійні чиновники навіть не передбачали пункту про населення української національності, яке, за невеликим винятком, чисельно переважало у більшості районів губернаторства.

Збирання священиками такої інформації було досить важкою справою, особливо за умови повної відсутності транспортних засобів у районах і повітах, про що вже мовилося. Проте, завдячуючи саме парафіяльним священикам, які з великою відповідальністю виконували доручену роботу, у архівних фондах Місії знаходимо дуже докладні матеріали по Любашівському, Криво-Озерському та Доманівському субпротоіерействах²¹.

У переддень свят (Великого Посту, Різдва, Пасхалій та ін.) душ пастирі мали строго дотримуватися норм поведінки, а під час посту служити цілодобово, виконуючи свої обов'язки у повному обсязі²². А напередодні Пасхальних свят 1943 р. митрополит Віссаріон видав розпорядження, яким чітко визначав поведінку священиків у святкові дні²³. Усі священнослужителі повинні були носити відповідний одяг: рясу, каптан тощо. Духовенству категорично заборонялося носити світське вбрання. Суворо перестерігалось у Великий піст відвідування театрів, кінематографу, ресторанів і будь-яких розважальних установ. Стосовно виявлених порушників цього

розпорядження і тих, хто ухилявся від дотримання канонічних правил, після свят передбачалися суворі заходи покарання.

Отже, пастирське служіння православного кліру в «Транснестрії» було визначене не тільки канонічними приписами Церкви, а й цілком підпорядковувалось політиці румунської окупаційної адміністрації, румунській Патріархії і регламентувалося інструктивними листами та циркулярами її архієреїв. Специфічним виявляється використання місцевого православного кліру у процесах румунізації окупованого населення шляхом християнізації його за румунським зразком. Місіонерські клірики, і прибульці й місцевого походження, як особлива категорія підкупаційного соціуму, вибудовували свою власну «стратегію виживання» – служити не тільки Церкві і пастві, але й владі, яка надала їм право на епітрахичну діяльність, не забуваючи про свої власні інтереси. Поряд з тим, завдячуючи сотням віровідданих місцевих священиків, населення окупованих земель навороталось до православних християнських традицій.

- ¹ Михайлуца М. І. Організація релігійного життя в губернаторстві Транснестрія (1941-1944 рр.) // Український історичний журнал. - 2011. - №2 (497). - С.80-90; Його ж. Румунська окупація і релігійна політика в «Транснестрії» (1941-1942 рр.) // Історія релігій в Україні: науковий щорічник / упоряд. О.Киричук, М.Омельчук, І.Орлевич. - Львів: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії; вид-во «Логос», 2012. - С. 609-616 та ін.
- ² Інтерв'ю М. М. Матвійчук (1927 р.н., мешкає в с. Дачне Біляївського району Одеської обл.) записано 17.03.06 р. і зберігається в особистому архіві автора.
- ³ Інтерв'ю О. В. Панченко (1921 р.н., мешкає в с. Яски Біляївського району Одеської обл.) записано 7.04.06 р. і зберігається в особистому архіві автора.
- ⁴ Інтерв'ю В. М. Романюк (1923 р.н.), і Г. С. Довженко (1921 р.н.), мешкають в м. Біляївці Одеської обл., записано 12.04.06 р. і зберігається в особистому архіві автора.
- ⁵ Transnistria Nreștină [Revista Misiunea Îrtodox Român în Transnistria. - (București). - An. I (1942). - № 1 (ianuarie-martie). - P.30.
- ⁶ Державний архів Миколаївської області (надалі – ДАМО). – Ф. 2704. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 17.
- ⁷ Державний архів Одеської області (надалі – ДАОО). – Ф. 2270. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 56-57.
- ⁸ Там само. – Арк. 55-55 зв.
- ⁹ Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei on domeniul social-economic și cultural: 19 auq. 1941-29 ian. 1944 / R.Solovei. -Iași, 2004. -P. 119.
- ¹⁰ Petcu A. N. 1942-1943: Activitatea Bisericii Ortodoxe Româneîn Transnistria// Studișimateriale de istoriecontemporan / [Inst. de istorie “Nicolaelorga”;Serienou]. -Vol. 1. - 2002. -P.303.

- ¹¹ ДАМО. – Ф. 2704. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 31.
¹² Там само. – Арк. 34-34 зв.
¹³ Там само. – Арк. 31.
¹⁴ Petcu A. N. 1942-1943:Activitatea Bisericii Ortodoxe Române... – P. 293.
¹⁵ Transnistria Creting .- 1942. - № 1. - P. 52.
¹⁶ ДАМО. – Ф. 2704. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 2,4.
¹⁷ Одесса. –1942. – 12 мая.
¹⁸ ДАМО. – Ф. 2704. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 18, 20, 25.
¹⁹ Із спогадів М. К. Подоляк (мешкає в с. Красногірка, Тростянецького району Вінницької обл.), які зберігаються у власному архіві автора.
²⁰ ДАМО. – Ф. 2704. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 41.
²¹ Там само. – Спр. 12, 16.
²² Одесса. – 1942. – 24 марта.
²³ Прибузькі вісті. -1942. –2 квітня.

SUMMARY

Mykola Mykhaylutsa

Light and Shadow of pastoral Orthodox missionaries in «Transnistria» (1941-1944)

The article tells about the pastor albehavior and pastor alworkas a priest of the Orthodox missionaries who worked with the Romanian Orthodox missionin «Transnistria» during occupation period of the Second World War.

Keywords: occupation, daily life, Orthodoxclergy, Transnistria, missionary.